

การพลัดพรากและบทบาท ของการพลัดพรากในสมุทรโฆษคำฉันท์ The Separations and Their Roles in Samutthakhot Kham Chan

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต¹
Cholada Ruengruglikit¹

¹ ศ.ดร., ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ภาควิชาเอกแห่งสำนักงานราชบัณฑิตยสภา ประเพณีวรรณศิลป์ สาขาวรรณกรรมร้อยกรอง
ที่ปรึกษาคณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
อาจารย์ดีเด่นสาขามนุษยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2544
ครูภาษาไทยดีเด่น ระดับอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2544
ผู้ใช้ภาษาไทยดีเด่น กระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. 2555
ผู้มีผลงานดีเด่นสาขภาษาไทย จากมูลนิธิจันงค์ ทองประเสริฐ มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2557
อาจารย์ดีเด่นสาขามนุษยศาสตร์และศิลปศาสตร์จากที่ประชุมประธานสภาอาจารย์มหาวิทยาลัย
แห่งประเทศไทย (ปอมท.) พ.ศ. 2557

บทคัดย่อ

เป็นเรื่องน่าสนใจที่พบว่ามีเรื่องการปลัดพรากจำนวนมากในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งเป็นวรรณคดีโบราณเรื่องหนึ่งของไทย มีทั้งการปลัดพรากของตัวละครเอกและของตัวละครประกอบ การปลัดพรากของตัวละครประกอบนั้นพบเมื่อรณางิमुख วิทยากรถูกแย่งชิงภรรยาไป ทำให้เขาต้องกำสรดโศกและคร่ำครวญแสดงความทุกข์สำหรับที่ได้รับ น่าสังเกตว่าวิไมได้ให้พระสมุทรโฆษผู้เป็นตัวเอกฝ่ายชายของเรื่อง คร่ำครวญอย่างรณางิमुखวิทยากร ทั้งนี้เพื่อรักษาภาพลักษณ์ของพระสมุทรโฆษไม่ให้อ่อนแอจนเกินไป ส่วนการคร่ำครวญถึง 2 ครั้งนางพินทุผู้เป็นตัวเอกฝ่ายหญิง เมื่อปลัดพรากจากพระสมุทรโฆษนั้นได้รับการขบขัน โดยเฉพาอย่างยิ่งการครวญครั้งหลังนั้นกินใจมาก ด้วยเหตุที่การปลัดพรากมักนำความทุกข์ให้แก่ตัวละครต่าง ๆ อยู่เสมอ ทำให้เห็นความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่าง การปลัดพรากกับการนำเสนอจุดสุดยอดของเรื่องซึ่งมีถึง 2 ครั้ง ได้แก่ ความทุกข์ของตัวละครเอกทั้งฝ่ายหญิงและชายเมื่อพรากจากกัน ความทุกข์เพราะพรากจากรักครั้งแรกเกิดจากการกระทำของพระโพเทพารักษ์ ส่วนครั้งที่สองเกิดจาก ขอนขาตกลางทะเลเพราะลมพายุ นอกจากนี้ ผลการศึกษาทำให้พบว่า การปลัดพรากมีบทบาทสำคัญมากทั้งต่อการดำเนินเรื่อง ต่อตัวละคร ต่อการสร้าง สีสันให้แก่เนื้อหา และต่อแก่นเรื่องซึ่งนำเสนอการใช้สติปัญญาของตัวละครหญิง ที่แก้ปัญหาเรื่องความทุกข์ที่เกิดจากการพรากรักและทำให้ได้พบคนรักที่ ปลัดพรากจากกันไปได้อีกครั้ง

คำสำคัญ: การปลัดพราก บทบาท สมุทรโฆษคำฉันท์

Abstract

It is interesting to note that several separations are found in the story of Samutthakhot Kham Chan, one of Thai classical Literature. Both the separation of the main and supporting characters in the works are observed. For example, the separation of Ranaphimuk Witthayathon with his wife who had been abducted causes his grief. He moans and groans in deep sorrow. It is also noticeable that the poet does not present the moan in distress of the hero, Phra Samutthakhot, for keeping the hero's image, not being too weak. For the heroine, Phinthummadi, two times of her lamentations after departing from Phra Samutthakhot are also conveyed. However, the second time, her moan is very touching. As the separations always cause lamentations for the various characters, the close relationship between these separations and the two climaxes presented in the story, the suffering of the hero and the heroine from being separated from each other, are also revealed. The first climax is caused by the guardian god of the Pho Tree and the second is caused by the division of the log into two parts due to the storm in the sea. Additionally, the important roles of these separations are disclosed. Their roles are evident in the story continuity, in the characters, in making some colorful incidents in the story, and in its theme which presents the heroine's wisdom in addressing suffering caused by separation from her lost beloved or husband and in successfully searching for him.

Keywords: Separations, Roles, Samutthakhot Kham Chan

ความนำ

สมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นวรรณคดีสำคัญเรื่องหนึ่งของไทยที่นักวิชาการยอมรับว่ามีความโดดเด่นอย่างยอดเยี่ยมและเป็นเรื่องหนึ่งที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรซึ่งตั้งขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2457 ให้เป็น “ยอดของวรรณคดีคำฉันท์”

เท่าที่ผ่านมามีนักวิชาการศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้มาแล้วหลายคน เช่น เรืออากาศโทหญิง สุมาลี กียะกุล ศึกษาผู้แต่งและสมัยที่แต่ง*สมุทรโฆษคำฉันท์* เฉพาะในส่วนที่เป็นสำนวนสมัยอยุธยา [1] และได้คำตอบว่าน่าจะมีผู้แต่งเพียงคนเดียว ไม่ใช่กวี 2 คนอย่างที่เคยเชื่อกันมาเพราะสำนวนภาษาราบรื่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตลอด ไม่มีพิรุณว่าจะแต่งถึง 2 คน ทั้งสำนวนภาษาที่ใช้ก็ใกล้เคียงกับสำนวนภาษาที่มีในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น *ยวนพ่ายโคลงตัน มหาชาติคำหลวง ลิลิตพระลอ ทวาทศมาส และ อนิรุทธคำฉันท์* จึงสรุปว่าน่าจะมีผู้แต่งสมัยอยุธยาตอนต้นระหว่างสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และวรรณคดีเรื่องนี้คล้ายกับเรื่อง*อนิรุทธคำฉันท์* มากจนน่าที่ผู้แต่งจะเป็นคนเดียวกัน ฉันทส ทองช่วย [2] เขียนหนังสือชื่อ*การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกเรื่องสมุทรโฆษ เสนอแนะแนววิเคราะห์ เปรียบเทียบวรรณคดีและวรรณกรรมท้องถิ่น* โดยศึกษาสมุทรโฆษรวม 4 สำนวน คือ *สมุทรโฆษชาดก* ในปัญญาสาธกฉบับหอสมุดแห่งชาติ *สมุทรโฆษชาดกฉบับล้านนา* ไทยซึ่งปริวรรตจากต้นฉบับอักษรล้านนาไทยของวัดสูงเม่นในจังหวัดแพร่ซึ่งผู้ภิกษุชาวเชียงรายได้รวบรวมขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1900–2000 *สมุทรโฆษคำฉันท์* ฉบับขององค์การคำของครูสภา และ*นิทานไทยเรื่องพระสมุทรโฆษ* ซึ่งพระยาอุปกิตศิลปสารเรียบเรียงขึ้น จากการศึกษาพบว่าทั้ง 4 สำนวนนี้มีโครงเรื่องและแนวคิดตรงกัน คือ เป็นนิทานคติที่ยึดหลักจริยธรรมด้วยหลักกรรม การทำความดี และความกตัญญูต่อบุพการี เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อสอนจริยธรรมและให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่าน มีการดำเนินเรื่องแบบเดียวกัน คือ ตัวเอกพบกันและมีความสุขสูงสุดแล้วพวกรักกันทำให้พบความทุกข์จนถึงที่สุดแล้วได้พบกันอีกและจบเรื่องอย่างมีความสุข ใช้ฉากในอุดมคติดำเนินเรื่อง เช่น ป่าหิมพานต์ สระฉัททันต์ สระอนาคตา เมืองกินนร ทั้งมีภูมิหลังทางแนวความคิดตรงกัน คือ เชื่อว่าพระสมุทรโฆษเป็นพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะต่อมาจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังศึกษาคุณค่าของเรื่องนี้ซึ่งพบว่ามีทั้งคุณค่าด้านปรัชญา ภาษา คติชนวิทยาและความรู้ต่าง ๆ ด้านปรัชญา เช่น กล่าวถึงความมีอยู่และความจริงแท้ของชีวิตว่าชีวิตเป็นทุกข์ และไม่เที่ยงแท้แน่นอน ด้านภาษามีการใช้ศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตปนอยู่มากเพราะชาดกเรื่องนี้ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย ด้านคติชนวิทยา มีข้อมูลครบทุกประเภท ทั้งประเภทใช้ถ้อยคำ ไม่ใช่ถ้อยคำ รวมทั้งประเภทผสม ซึ่งสัมพันธ์

กับวัฒนธรรมของมนุษยชาติที่บอกลักษณะสภาพชีวิตและสังคมของคนในถิ่นต่าง ๆ ตามกาลเวลาที่ล่วงมา ส่วนด้านความรู้ต่าง ๆ เช่น ให้ความรู้เรื่องนิทานชาดก และเรื่องปรัมปรา ตำนานอย่างละเอียด นอกจากนี้ โซซิดา มณีใส [3] ศึกษา “สมุทรโฆษคำฉันท์ช่วงที่แต่งสมัยอยุธยา: วิธีการดำเนินเนื้อเรื่อง” ได้ผลการศึกษาว่าผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ปรับโครงเรื่องเดียวในสมุทรโฆษชาดกให้เป็นโครงเรื่องที่มีลักษณะทวิภาค โครงเรื่องเดียวในสมุทรโฆษชาดกเสนอแก่นเรื่องว่าความประมาททำให้เกิดอันตราย ส่วนโครงเรื่องทวิภาคในสมุทรโฆษคำฉันท์เสนอแก่นเรื่องว่ากรรมดีย่อมช่วยให้ผ่านพ้นอุปสรรคอันตรายได้ ทั้งมีความเห็นว่าการปรับโครงเรื่องทำให้ชาดกเอกภาพ แต่ก็แสดงให้เห็นความสามารถของกวีได้ดีในการสร้างสรรค์วรรณคดี

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นแย้งกับผลการศึกษาบางประการข้างต้น เช่น แก่นเรื่องในสมุทรโฆษคำฉันท์ นอกจากนี้ มีความเห็นว่าลักษณะเด่นมากประการหนึ่งในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ได้แก่การพลัดพรากจากกันซึ่งมีปรากฏตลอดทั้งเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง และปรากฏทั้งแก่ตัวละครเอกและตัวละครประกอบ แต่ยังไม่มีความเห็นได้ว่าผู้แต่งได้ศึกษาอย่างจริงจังจึงสนใจศึกษาและนำเสนอในครั้งนี้

วัตถุประสงค์

ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาเรื่องการพลัดพรากและบทบาทของการพลัดพรากในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ซึ่งมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบต่าง ๆ ในเรื่อง

ความหมายของ “การพลัดพราก”

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมายของคำ “พลัดพราก” [4] (หน้า 819) ว่าเป็นคำกริยา มีความหมายว่า “แยกออกจากบุคคลหรือสถานที่ที่เคยผูกพัน”

นอกจากนี้ ให้ความหมายของคำ “พราก” ที่เป็นคำกริยาว่า “ทำให้จากไป, พาไปเสียจาก, ทำให้แยกออกจากกัน, (มักใช้เกี่ยวกับความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดของคนหรือของสัตว์บางชนิด) เช่น พรากลูกออกจากอกแม่ พรากลูกนกจากกก; แยกออกไป เช่น สองคนนี้ไม่เคยพรากจากกัน...”

ผู้เขียนมีความเห็นว่า คำ “พราก” ข้างต้นอาจใช้เกี่ยวกับสิ่งของได้ด้วย เช่น พรากของรักของหวง ในบทความนี้จึงจะใช้ความหมายของคำ “พลัดพราก” ว่า “แยกออกจากบุคคลหรือสถานที่ที่ตนเคยผูกพัน หรือแยกออกจากสิ่งของที่มีความสำคัญ”

ภูมิหลังของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง เดิมเชื่อว่าเรื่องนี้มีกวีถึง 3 คน กวีคนแรกคือ “มหाराช” ซึ่งมีผู้ตีความว่าอาจหมายถึงพระมหाराชครูหรือพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง กวีคนที่สองคือสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและกวีคนที่สามคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ดังเช่นที่ปรากฏในคำแถลงของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ท้ายเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ว่าพระองค์ทรงพยายามนิพนธ์เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์จนจบเรื่องโดยทรงพระนิพนธ์ต่อจาก “มหाराช” และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช [5] (หน้า 282) ดังข้อความว่า

แรกเรื่องมหाराชภิปราย

ไปจบจนนารายณ์

นเรนทรสืบสรรสาร

สองโอรษฎ์กุสุรตำนาน

เป็นสามโอรหาร

ทั้งข้อยก็ด้อยติดเดิม (หน้า 282)

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของเรืออากาศโทหญิง สุมาลี กียะกุล [1] พบว่าสำนวนในสมุทรโฆษคำฉันท์ก่อนสำนวนพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสนั้นน่าเป็นของกวีคนเดียวเท่านั้น ไม่ใช่ของกวี 2 คนตามที่เคยเชื่อกันมาเพราะมีสำนวนราบรื่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และผู้แต่งเป็นนักรบที่เชี่ยวชาญ คชศาสตร์โดยน่าจะแต่งในโอกาสสำคัญที่เอื้อให้มีการแต่งวรรณคดีเพื่อใช้แสดงหน้าใหญ่ได้แก่ ในโอกาสที่มีการสร้างวัดและสร้างพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ รวมทั้งมีงานฉลองพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นอย่างยิ่งใหญ่อย่างในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 นอกจากนี้ ยังแสดงความเห็นว่าที่กล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรง “สืบสรรสาร” นั้นอาจเป็นเพียงรักษาไว้ ไม่ใช่พระราชนิพนธ์ต่อจากที่ค้างไว้ตามความเชื่อเดิม และสรุปว่าผู้แต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์มีเพียง 2 คน ได้แก่ กวีผู้ไม่ปรากฏนามในราชสำนักของอยุธยาตอนต้น ซึ่งอาจได้แก่ในสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 โดยแต่งตั้งแต่ต้นเรื่องแล้วค้างไว้ถึงตอนพระสมุทรโฆษและนางพินทุมตีกำลังเสด็จไปขึ้นบน [5] (หน้า 111-213) ต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ต่อจนจบเรื่องในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2392 [5] (หน้า 213-283)

อนึ่ง เนื่องจากผู้เขียนไม่ได้เน้นประเด็นเรื่องผู้แต่งและสมัยที่แต่ง จึงไม่ขออภิปรายประเด็นนี้ในบทความเรื่องนี้แต่อย่างใด

วัตถุประสงค์ในการแต่ง กวีสมัยอยุธยาระบุไว้ชัดเจนว่าแต่งเป็นบทแสดง
 หนึ่งใหญ่บทแรกของไทยตามพระบรมราชโองการ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระพุทธเจ้า
 เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระสมุทโฆษ ดังข้อความว่า

พระร่วงภยศพระศาสดา	ปางเปนราชา
สมุทโฆษอาตุล	
เสร็จเสวยสุรโลกพิบูลย์	เสร็จเสด็จมาพูล
ในมรรตทรงธรรณี	
แสดงศิลปธนูศรศรี	ผจญคนกษัตริย์
อันโรมในรณควรวิล	
ได้ไท่เทพีชื่อพิน-	ทุมดีเจียรจิน-
ดโถมอนงคพิมล	
พระให้กล่าวกาพยนิพนธ์	จำนองโดยกล
ตระการเพรงยศพระ	
ให้หลักสแบกภาพอันชระ	เปนบรรพบุรณะ
นเรนทรราชบรรหาร	
ให้พวยนัคนผู้ชาญ	กลแล่นโดยการ-
ยเปนบำเพ็ญธรรณี (หน้า 112)	

เนื้อหาและที่มาของเนื้อหา เรื่องสมุทโฆษคำฉันท์ได้เนื้อหามาจากสมุทโฆษชาดก
 ซึ่งเป็นเรื่องหนึ่งในปัญญาสาขตกที่กล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวย
 พระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ แต่ดัดแปลงเรื่องให้ต่างไปจากเรื่องชาดกโดยแทรกเรื่อง
 พระสมุทโฆษเสด็จประพาสไพรเพื่อวังช้างและเรื่องพระโพเพทพารักษ์อุ้มพระสมุทโฆษ
 ไปสมนางพินทุมดี ส่วนที่แทรกเข้าไปในนี้จะแต่งเลียนแบบเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ที่มีเรื่อง
 พระอนิรุทธประพาสไพรและเรื่องพระไทรอุ้มพระอนิรุทธไปสมนางอุษาซึ่งมีมาก่อน มีผล
 ให้เรื่องชาดกกลายเป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่เน้นชีวิต ความรักและการผจญภัยของตัวละคร
 เอกซึ่งเป็นเจ้าชายของเมืองใดเมืองหนึ่ง

รูปแบบคำประพันธ์ เป็นคำฉันท์ ประกอบด้วยฉันทลักษณ์และกาพย์ กาพย์มีจำนวน
 มากกว่าฉันทลักษณ์เห็นเด่นชัด คือมีมากกว่า 2 ใน 3 ส่วน สะท้อนให้เห็นความชำนาญใน
 การแต่งกาพย์ของกวีซึ่งมีกาพย์ฉันทลักษณ์ 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 ส่วนฉันทลักษณ์ที่มี 3 ชนิด
 ได้แก่ อินทรวชิรฉันทลักษณ์ 11 วสันตดิถีฉันทลักษณ์ 14 และสัททูลลิกกัณฐฉันทลักษณ์ 19 [6] (หน้า 209-217)
 ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่นิยมแต่งในสมัยอยุธยาตอนต้น

การพลัดพรากในสมุทรโฆษคำฉันท์

ผู้เขียนพบว่าเรื่องการพลัดพรากเป็นเนื้อหาที่มีมากที่สุดที่สุดในสมุทรโฆษคำฉันท์ ปรากฏหลายครั้งและปรากฏเป็นระยะ ๆ ตลอดทั้งเรื่อง คือมีการพลัดพรากถึง 6 ครั้ง และแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. **การพลัดพรากจากบุคคลที่รัก** ผู้เขียนขอแบ่งเป็นการพลัดพรากของตัวละครเอกกลุ่มหนึ่ง และของตัวละครประกอบอีกกลุ่มหนึ่ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 **การพลัดพรากจากบุคคลที่รักของตัวละครเอก** ในที่นี้ผู้วิจัยใช้ตัวละครเอกฝ่ายชายเป็นหลัก ได้แก่

1.1.1 **การพลัดพรากระหว่างพระสมุทรโฆษกับแม่เหสีสุรสุดา** อยู่ตอนต้นของเรื่อง เมื่อพระนปากราบทูลท้าวพินทุตแห่งพรหมบุรีว่าพบช้างป่าจำนวนมาก พระสมุทรโฆษก็ลาพระบิดาพินทุตและพระมารดานำไพร่พลออกประพาสป่าเพื่อทรงวังช้าง เมื่อทรงลามเหสีสุรสุดา นางขอโดยเสด็จแต่ไม่สำเร็จก็ครวญด้วยความอาลัย พระสมุทรโฆษก็ทรงปลอบว่าเสด็จครั้งนี้เพราะหน้าที่ราชการตั้งข้อความว่า “เพราะราชการพระคชกรรมรีดท้าวทั้งหลายทำ” (หน้า 134) และ “ใช้เห็นแก่เล่น...” (หน้าเดิม) แม้กระนั้น การจากกันครั้งนี้ทำให้พระสมุทรโฆษทรงคิดถึงแม่เหสีและนางสนมหลังจากที่ทรงเสร็จสิ้นภารกิจในการวังช้างแล้วและทรงชมธรรมชาติในป่า เมื่อทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์มีนางหงส์แวดล้อมก็ทรงคิดถึงนางในวังที่เคยเฝ้ารับใช้พระองค์ ดังนี้

ขุนหงส์เหิรสู่	คในสระบรรจงสง
สาวหงส์เหิรลง	และประดับดูเรียงรัน
พระแลค้ำนึ่งนาง	อันหนุ่มหน้าสมบุรณ์จันทร์
จ่านำบำเรอคัล	ประคิตินที่มนเทียร (หน้า 151)

เมื่อพระสมุทรโฆษทรงชมพรรณไม้ในป่าจนดวงอาทิตย์ใกล้ตกก็ทรงรำลึกถึงแม่เหสีสุรสุดาว่าเจาชนทุกขโศกถึงพระองค์มากเพียงใดและรำพึงว่าเป็นเพราะพระองค์เองที่คิดผิดไม่ทรงยอมให้แม่เหสีตามเสด็จมา จึงต้องเศร้าเพราะคิดถึงนาง ดังนี้

ปานนี้รู้ปรอยให้	อกอรไหม้นั้นเดียวดอม
หนาค่าใครถนอม	นุชน้องและโลมลา
อ้าสุรแกใจเจ้า	ผู้พร้าพร้องจะวอนมา
อ้าสุรอาจใจสา-	หัลหำมบโดยใจ
กุผิดมาคิดพลั้ง	รอยบาปกัณฑ์กลใด
บเอาอรมาใน	พนเพื่อนพเนจร (หน้า 152)

พระสมุทรโฆษมาหานาง แสดงให้เห็นสติปัญญาของนางพินทุมดีในการแก้ปัญหาเรื่องการพลัดพรากจากคนรักได้อย่างชาญฉลาด

1.1.2.2 การพลัดพรากครั้งที่สอง หลังจากถูกขโมยมเหสีพระสมุทรโฆษและนางพินทุมดีหลบหนีไปแห่งหนึ่งในป่าหิมพานต์ พระสมุทรโฆษจำต้องพานางพินทุมดีดำเนินไปในป่าเพื่อหาทางกลับนคร เมื่อมาถึงทะเลกว้างใหญ่ซึ่งมีกระแสน้ำไหลเชี่ยวกรากและเห็นขอนไม้จั่วลอยน้ำมา ก็เก็บขอนไม้จั่วมาแล้วทั้งสองก็ทรงใช้เป็นทุนเกาะว่ายน้ำข้ามน้ำทะเลไป ครั้นถึงกลางทะเล ขอนไม้ก็ถูกคลื่นซัดขาดออกเป็น 2 ท่อนทำให้ทั้งสองแยกจากกัน นางพินทุมดีเกาะขอนไม้ไปจนถึงฝั่งเมืองมัทราษฎร์ เมื่อไม่เห็นพระสมุทรโฆษก็ครวญถึง ดังนี้

นางท้าวท้าวทุกขเหลือทน	เทวษณวิลภูวดล
ดิลกจรรโลงราชธานี	
อ้างอิงคดีศรขวามี	จักเสวยสวัสดิ์
ดำรงพระชนม์กลไณ	
ฤๅเสด็จสู่สวรรคาลัย	ในสายสมุทรไท
อันภกลั่นเหลือตรา	
.....	
ผิวพระมลายชนม์คลไชย	จักตามตายไป
แม้รอดจักรอดอยู่ยืน (หน้า 255-256)	

ในที่สุดนางพินทุมดีก็ตัดสินใจหาที่อยู่โดยปลอมเป็นคนสามัญและครองเพศเป็นนักบวช อาศัยอยู่กับยายคนหนึ่งในเมืองมัทราษฎร์โดยให้ยายนำแหวนของนางไปขาย แล้วสร้างโรงงานและวาดภาพเล่าเรื่องของนางกับพระสมุทรโฆษตั้งแต่พระโพธิ์สมจนถึงขนาดติดไว้ที่โรงงานนั้น

ฝ่ายพระสมุทรโฆษ หลังจากขอขาดและพรากจากนางพินทุมดี ก็ว่ายน้ำพาลงครวญคิดถึงนางพินทุมดีว่าจะรอดชีวิตหรือสิ้นชีวิตไปแล้วและคิดสงสัยว่าเมื่อใดจะได้พบกันอีก ดังข้อความว่า

ปานฉะนีนั้นจะเนาในชลฤกษสถาน	
มลายชีพฤษมนาน	ยังมี
โอ้ปางใดจึงจะพบประสบสมรชี-	
วิตวอดแลรอดชีวี	ดุจเดียว
หาเยวยศึกเป่นพันจะเพ่งจะเล็งจะเหลียว	
ลับจักขุจริงเจียว	จรัส (หน้า 266)

มีข้อสังเกตว่าแม้พระสมุทรโฆษว่ายน้ำอยู่ถึง 7 วันก็ไม่ทรงย่อท้อ จนในที่สุดนางมณีเมขลาก็ช่วยพาขึ้นฝั่งตามคำสั่งของพระอินทร์

หากเปรียบเทียบการพลัดพรากจากนางพินทุมตีทั้ง 2 ครั้ง พบว่าครั้งหลังเกิดทุกข์มากกว่าเพราะพระสมุทรโฆษไม่ทรงทราบว่านางประสบชะตากรรมร้ายได้อย่างไรท่ามกลางคลื่นลมแรงในทะเล ผิดกับครั้งแรกที่นางอยู่ในปราสาทซึ่งไม่น่าเป็นห่วงเรื่องอันตรายใด ๆ เพียงแต่ทุกข์เพราะไม่ทรงทราบว่านางคือใครเท่านั้น

1.1.3 การพลัดพรากระหว่างพระสมุทรโฆษ (และนางพินทุมตี) กับคนในทั้งสองนคร พระสมุทรโฆษให้รักษาอาการบาดเจ็บสาหัสของรณานิมุขซึ่งเกิดจากการสู้รบกับรณบุตร วิทยาธรซึ่งแย่งชิงชายาของรณานิมุขไปจนหายดี รณานิมุขสำนึกในบุญคุณ จึงถวายพระขรรค์ของตนแด่พระสมุทรโฆษ โดยกราบทูลว่าถ้าถือไว้จะทำให้เหาะได้ พระสมุทรโฆษจึงถือพระขรรค์เหาะพานางพินทุมตีไปประพาสป่าหิมพานต์โดยไม่ได้บอกใครให้ทราบเรื่อง เมื่อทั้งพระสมุทรโฆษและนางพินทุมตีหายไปจากเมืองพรหมบุรี ทำให้ทั้งคนในนครพรหมบุรีและรมยบุรีตกใจและออกตามหาแต่ไม่พบ ทั้งหมดจึงได้แต่เศร้าโศกและไม่มีความสุขอีกเลย ดังนี้

สองราชสดับรณรัตน์ท	กำสรดซึ้งระกำอา-
ดูลด่าวผผ่าวกลมลสา-	หลให้พิไรครวญ
หมื่นมาตย์และนาฏกคณา	บริพาฬทั้งมวญ
เศร้ราชบสยบจิตรรำจวน	ทุกข์ทัปทเวชศรี
โทเทศคือเขตนครพรหม	รมเยศบุรีศรี
สร้างเกษมฤเปรมหทยปรี-	ดิกำเคาในแดดอง
	(หน้า 236-237)

1.2 การพลัดพรากจากบุคคลที่รักของตัวละครประกอบ ได้แก่ การพลัดพรากระหว่างรณานิมุขวิทยากรกับชายา รณานิมุขวิทยากรอุ้มชายาเหาะเที่ยวเล่นมาในท้องฟ้า รณบุตรพบเข้าก็ทำร้ายรณานิมุขแล้วแย่งชิงชายาของรณานิมุขไป รณานิมุขคร่ำครวญอย่างยืดยาวด้วยความอาลัยรักชายา สะท้อนให้เห็นอารมณ์อันละเอียดอ่อนของรณานิมุขที่จดจำความงามทุกส่วนของชายาได้หมด จดจำความสุขก่อนหน้านี้อย่างตราตรึงอยู่ในใจ เพราะได้เที่ยวเล่นด้วยกันก่อนเกิดเหตุร้าย และคร่ำครวญแสดงความเจ็บปวดที่ต้องพรากจากนาง รณานิมุขครวญว่าให้ตนตายเสียดีกว่าที่ต้องจากชายาเช่นนี้ และรู้สึกเหมือนใจจะขาด ดังข้อความว่า

โหยหาหาพระพุทธรูปพระรณภาคย์	
โอดจะครากยาก	ฤทัย
ที่หวังพบมิมพบและพบทุกขคือไฟ	
ตัวตายดีกว่าไกล	อนุช
.....	
อ้ออ่ากุณิมาถึงอนิทยอนาถ	
เจ็บใจใจจะขาด	ระรอน
	(หน้า 226-227)

เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่ากวีเน้นความทุกข์ที่เกิดจากการถูกพรากรักอย่างชัดเจน

2. การพลัดพรากจากที่อยู่ ตอนที่พระสมุทรโสมขได้รับมหิทธิขรรค์จากวิทยากร ชื่อรณานิมุข แล้วเหาะพานางพินทุมตีไปเที่ยวป่าหิมพานต์นั้น พระสมุทรโสมขไม่ได้บอกให้ใครทราบเรื่อง เมื่อถูกขโมยพระขรรค์ไปก็ตกพระทัยมากและทรงทุกข์โศกเพราะสิ้นหนทางกลับนครโดยง่ายเพราะได้มายังดินแดนที่ห่างไกลจากบ้านเมืองเป็นอันมากเช่นนี้ ต่อให้เดินถึง 100 ปีก็ยังกลับไม่มาถึงบ้านเมืองเป็นแน่ น่าที่จะต้องตายในป่าหิมพานต์นี้เอง แล้วทรงนึกหวังพระชนกชนนีที่อยู่ในนครทั้งสองรวมทั้งแม่เสี้ยวจะทรงทุกข์โศก จึงทรงครวญว่า

ฉันทไฉจกโคลนครสู่	มมิรู้กำหนดหมาย
แห่งหนตำบลทิศทุกพาย	กับแจ้งตำแหน่งจรัส
จัดเดิรจักค้นอรัญเขต	หิมเวศวนาสถ์
ร้อยขวบจบจวมรรคอันคร-	ลยถิ่นบุรินสถาน
จักวายชีวาตมลิลา-	ลยแหล่งพระหิมพานต์
นอนนาศอนาถอนิจดาล	ดุจกาษฐก่ายกอง

คือใครจักคลุบลพุล
ทราบสารจรรยาพระอรุณอง
อิกองคือนกชนนี
สมรจกอดกอดดูรฤวาย

บดิสุรย์สมเด็จสอง
นยนามพุ่มพ่าย
มหิษทั้งสองสาย
จิตรป่วนกำสรวญคัลย์ (หน้า 274)

3. การพลัดพรากจากสิ่งของสำคัญ เมื่อพระสมุทโฆษทรงอุ้มนางพินทุดีและพาหะไปชมป่าหิมพานต์ด้วยอุทยานาภของมหิทธิขรรค์นั้น พระองค์มีความสุขมากและได้ไปถึงเมืองของกินนร แต่เมื่อทรงทราบว่าพระขรรค์หายไปก็ทุกข์จนร่างระทวยอ่อนเพราะไม่ทราบว่ากลับนครได้อย่างไร ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าการพลัดพรากในเรื่องสมุทโฆษคำฉันท์มีทั้งการพลัดพรากของตัวละครเอกและการพลัดพรากของตัวละครประกอบ ที่เป็นการพลัดพรากของตัวละครเอกมี 3 ประเภท ได้แก่ การพลัดพรากจากบุคคลที่รัก การพลัดพรากจากที่อยู่ และการพลัดพรากจากสิ่งของสำคัญ ส่วนการพลัดพรากจากกันของตัวละครประกอบมีเพียงประเภทเดียว ได้แก่ การพลัดพรากจากบุคคลที่รัก การพลัดพรากเหล่านี้ล้วนมีสาเหตุแห่งการพลัดพรากทั้งสิ้น ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

สาเหตุแห่งการพลัดพราก

เมื่อพิจารณาสาเหตุแห่งการพลัดพราก พบว่ามีดังนี้

1. สาเหตุแห่งการพลัดพรากของตัวละครเอก สาเหตุแห่งการพลัดพรากของพระสมุทโฆษ ได้แก่

1.1 สาเหตุแห่งการพลัดพรากจากบุคคลที่รัก มีดังนี้

1.1.1 สาเหตุแห่งการพลัดพรากจากแม่เหสี เกิดจากการกระทำของตนเอง คือพระสมุทโฆษเสด็จออกประพาสไพรเพื่อทรงวังช้างป่าอันเป็นหน้าที่ราชการ ดังที่ทรงกล่าวแก่มเหสีและทรงปลอบนางว่า

พี่ครวญแค้นเจ้าตั้งฤจะจง

นิราศแก้วกิ่งเกศฯ

สนิทเสน่หจจริงจิตรบคลา

ใช้ว่าพี่จะพรางอำ

เพราะราชการพระคชกรร- มรีต้าวทั้งหลายพา

ใช้เห็นแก่เล่นและพี่จะนำ

พลไปในไพรสมณฑ

อย่าแม้กระสันนิมิตโค-

กแก่พี่และทุกขทน

เชิญแม่เสวยสุขในมน-

ทิวแก้วอย่าไศกา (หน้า 134)

1.1.2 สาเหตุแห่งการพลัดพรากจากนางพินทุมดี ครั้งแรกเกิดจากการกระทำของพระโพเทพารักษ์ที่เกรงว่าพระบิดาของนางพินทุมดีจะกริ้วที่พระสมุทโฆษหลบมาอยู่กับพระธิดา จึงอุ้มพระสมุทโฆษไปในรถทรงใต้ต้นโพตังเดิม ส่วนครึ่งหลังเกิดจากคลื่นลมในท้องทะเลที่ซัดจนขนขาด ทำให้พระสมุทโฆษและนางพินทุมดีเกาะขอนไม้คนละส่วนแล้วพลัดพรากกัน

1.2 สาเหตุแห่งการพลัดพรากจากที่อยู่ กล่าวได้ว่าการพลัดพรากจากที่อยู่เกิดจากความประมาทของพระสมุทโฆษเองเพราะทันทีที่รณานิภูววิทยาธรถวายพระขรรค์และกล่าวถึงอำนาจของพระขรรค์ว่าทำให้เหาะได้ พระสมุทโฆษก็ดีพระทัยและปรารถนาจะชมป่าหิมพานต์ จึงชวนนางพินทุมดีไปโดยไม่ได้อธิบายให้ทราบว่าจะเสด็จไปยังที่ใดดังข้อความว่า

ปางหน่อชินนทรบดี-	ศรอันปรากรม
มุลลภบันภฤทธิอุดม	อดุลยเดชขรรค์ไชย
ปริตมณัสภิมิติสา-	ธรสุขเชชมใส
หวัชฌพนมพนัสไน	หิมเวศวนาคร
ชวนเชิญผอูลวิบุลลักษณ์	วรภักินีสมร
อ้าแม่จรร่วมภิรมยจร	ประพาสไพรพระหาสถาน
.....	
น้องท้าวสดับพจนนริน-	ทรราชบรรยาย
ชื่นชมประณมกรภิปราย	บรรโดยไทรไคลคลา
พระอุมย์พินทรภิเชก	อรเอกอนงค์พะงา
ทรงขรรค์อันเรืองฤทธิรวา	ระเห็จห้องวิหาดล
	(หน้า 230-231)

การที่พระสมุทโฆษไม่ได้ทรงบอกใครก่อนเสด็จไปป่าหิมพานต์ก็เกิดจากความประมาทที่ทรงคิดว่ามีพระขรรค์วิเศษแล้ว จะเสด็จไปเมื่อใดและกลับเมื่อใดก็ได้โดยสะดวก โดยมีได้ทรงคิดว่าหากไม่มีพระขรรค์แล้วจะเป็นอย่างไรบ้าง และไปครั้งนี้หากไม่ได้เสด็จกลับมาจะทรงทำอย่างไร ดังนั้นเมื่อพระสมุทโฆษและนางพินทุมดีหายไปจากพรหมบุรี จึงไม่มีใครทราบว่าจะตามหาทั้งสองได้ ณ ที่ใดและอย่างไร

1.3 สาเหตุแห่งการพลัดพรากจากสิ่งของสำคัญ การที่พระสมุทโฆษพรากจากพระขรรค์เพราะมีวิทยาธรโศดมมาพบพระสมุทโฆษบรรทมหลับอยู่กับนางพินทุมดีโดยที่พระกรยังทรงกำพระขรรค์ไว้ ทำให้วิทยาธรคิดว่าจะนำพระขรรค์ที่มีฤทธิ์ จึงลักพระขรรค์ไปจากพระสมุทโฆษ

2. สาเหตุแห่งการพลัดพรากของตัวละครประกอบ มีเพียงประการเดียว ได้แก่ สาเหตุแห่งการพลัดพรากบุคคลที่รักของรณานิภูววิทยาธรซึ่งเกิดจากภพจรวิธานรณานิภูววิทยาธรเหาะพาชายาเที่ยวมา เมื่อพบกันกลางท้องฟ้าก็ชูงับค้ำให้รณานิภูวส่งชายาให้ เมื่อไม่ยอมให้จึงทำร้ายรณานิภูวและชิงนางไป ทำให้รณานิภูวถูกทำร้ายจนเลือดไหลโซมกายและตกลงยังพื้นดินในอุทยานของนครพรหมบุรี

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าสาเหตุแห่งการพลัดพรากของตัวละครเอกมีทั้งที่เกิดจากการกระทำของตนเองและเกิดจากการกระทำของตัวละครอื่น กรณีที่เกิดจากการกระทำของตนเองนั้นมีทั้งที่เกิดจากการไปปฏิบัติหน้าที่ราชการและเกิดจากการกระทำที่ประมาทขาดความคิดที่รอบคอบ ส่วนสาเหตุแห่งการพลัดพรากของตัวละครประกอบเกิดจากการกระทำของตัวละครอื่น

บทบาทของการพลัดพรากในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

เมื่อได้ศึกษาเรื่องการพลัดพรากในสมุทรโฆษคำฉันท์แล้ว ผู้เขียนพบว่าเรื่องการพลัดพรากเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่มีบทบาททั้งต่อการดำเนินเรื่อง ต่อตัวละคร ต่อการสร้างสีสันให้แก่เรื่อง และต่อแก่นเรื่อง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. บทบาทของการพลัดพรากที่มีต่อการดำเนินเรื่อง

1.1 ทำให้เกิดเหตุการณ์ใหม่ ๆ ขึ้นในเรื่อง

1.1.1 พระโพเทพารักษ์อุ้มสมเด็จพระสมุทรโฆษ เหตุการณ์ที่พระโพเทพารักษ์อุ้มพระสมุทรโฆษไปสมนางพินทุมดีเกิดหลังจากที่พระสมุทรโฆษพรากจากมเหสีสุรดาเพราะต้องเสด็จมาวังข้างแล้ว เมื่อพระสมุทรโฆษจำเป็นต้องทรงค้ำแรมในป่าก็กล่าวคำบวงสรวงพระโพเทพารักษ์ พระโพเทพารักษ์พอใจคำบวงสรวงของพระสมุทรโฆษและเห็นใจที่ทรงบรรทมกลางป่าอย่างเดียวดาย จึงอุ้มพระองค์ไปสมนางพินทุมดี ทำให้พระสมุทรโฆษและนางพินทุมดีได้พบกัน

1.1.2 นางธำรีดรูปเพื่อค้นหาชายที่มาสมนางพินทุมดีและเชิญพระสมุทรโฆษมาหานางพินทุมดี หลังจากพระโพเทพารักษ์พรากพระสมุทรโฆษจากนางพินทุมดีแล้วเมื่อนางตื่นขึ้นและไม่เห็นพระสมุทรโฆษก็ครวญหา แล้วให้นางธำรีดผู้เป็นพี่เลี้ยงวาดรูปชายต่าง ๆ ให้นางดูเพื่อจักได้ทราบว่าเป็นชายที่มาสมนางคือผู้ใด เมื่อทราบว่าคือพระสมุทรโฆษก็ให้นางธำรีดไปเชิญพระสมุทรโฆษมาหานาง ทั้งเหตุการณ์วาดรูปและการให้ธำรีดไปเชิญพระสมุทรโฆษมาหานางพินทุมดีล้วนเกิดหลังเหตุการณ์พลัดพรากระหว่างนางพินทุมดีกับพระสมุทรโฆษแล้ว

1.1.3 พระสมุทโรโฆษะหาพานางพินทุมดีไปเที่ยวป่าหิมพานต์ เมื่อธรรมาภิมุข วิทยากรธรรณบุตรวิทยากรแย่งชิงขยาไปและทำร้ายจนบาดเจ็บสาหัสแล้วร่างตกลงยัง พื้นอุทยานของเมืองพรหมบุรี พระสมุทโรโฆษะพบเข้าก็ช่วยเหลือ ให้คนรักษาอาการบาดเจ็บ จนหายดี ธรรมาภิมุขจึงถวายพระขรรค์เป็นการตอบแทน พระสมุทโรโฆษะจึงทรงหาพานางพินทุมดีไปเที่ยวป่าหิมพานต์ เหตุการณ์เหล่านี้เกิดหลังจากที่ธรรมาภิมุขพลัดพรากจาก ขยายแล้ว

1.1.4 นางพินทุมดีสร้างศาลาโรงทานและให้วาดภาพจิตรกรรมติดที่ศาลาโรงทาน หลังขนขาด นางพินทุมดีตัดสินใจที่จะมีชีวิตอยู่เพื่อรอพี่ชายของพระสมุทโรโฆษะว่ายังมี ชีวิตอยู่หรือไม่ ขณะเดียวกันก็ต้องการสืบข่าวของพระสมุทโรโฆษะเมื่อมาถึงเมืองมัทราษฎร์ จึงไปอาศัยอยู่กับยายคนหนึ่งในเมืองมัทราษฎร์ ให้ยายนำแหวนของนางไปขายแล้วจ้างช่าง ให้สร้างศาลาโรงทานและวาดภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องราวในอดีตของนางกับพระสมุทโรโฆษะ ตั้งแต่อุ้มสมจนขนขาด เมื่อพระสมุทโรโฆษะซึ่งปลอมเป็นพราหมณ์เห็นภาพวาดดังกล่าวก็ เศร้าโศกคิดถึงนางพินทุมดีแล้วหวั่นเพราะคาดว่างคงอยู่ที่เมืองนี้ เมื่อนางพินทุมดี ทราบอาการปฏิกิริยาของพระสมุทโรโฆษะก็รับมาดู เมื่อทั้งสองเห็นกันก็จำกันได้ทันที หลังจาก มอบทรัพย์สินแก่ยายแล้ว ทั้งสองก็เดินทางกลับมยุบุรีและพรหมบุรีตามลำดับ เหตุการณ์ เหล่านี้ล้วนเกิดหลังจากการพลัดพรากของนางพินทุมดีกับพระสมุทโรโฆษะ

1.2 เชื่อมเหตุการณ์บางเหตุการณ์เข้าด้วยกัน กวีเชื่อมโยงการพลัดพรากของธรรมาภิมุข วิทยากรกับขยากับการพลัดพรากครั้งที่ 2 ของพระสมุทโรโฆษะกับนางพินทุมดี ทำให้เรื่อง มีเอกภาพ คือ ทำให้การพลัดพรากของธรรมาภิมุขกับขยาไม่เป็นส่วนเกินในเนื้อหาและเปิด โอกาสให้กวีแสดงฝีมือการคร่ำครวญของธรรมาภิมุขเพราะพรากจากรักได้อย่างเต็มที่ เพราะ ไม่ต้องรักษาภาพลักษณ์ของธรรมาภิมุขจึงเปิดโอกาสให้แสดงสภาพจิตใจอันอ่อนไหวได้อย่าง ถึงที่สุด คำครวญของธรรมาภิมุขจึงกินใจและไพเราะมากอย่างหาที่เปรียบไม่ได้ และสามารถ ประชันกับคำครวญของนางพินทุมดีหลังขนขาดที่อยู่ท้ายเรื่องได้

2. บทบาทของการพลัดพรากที่มีต่อตัวละคร

2.1 ทำให้เห็นลักษณะนิสัยของตัวละคร

2.1.1 ลักษณะนิสัยของนางพินทุมดี ได้แก่ ความซื่อสัตย์ต่อสามีและความ ฉลาดของนางพินทุมดีในการแก้ปัญหาวิกฤติ

2.1.1.1 ความซื่อสัตย์ต่อสวามี หลังขนานนางพินทุมิติคิดจะฆ่าตัวตาย เพราะคิดว่า

ครองชีพอยู่เอากาย	ก็ปางห่างหาย
วิโยคทุกขาดูร	
ควรเต้าตายตามบติสุร	สร้างชชัยโคกพล
ผ้นเผาในแดดวงดอง (หน้า 255)	

ด้วยเหตุที่ในเวลานั้น นางยังไม่ทราบชะตากรรมของพระสมุทโรหะว่าร้ายได้อย่างไร นางจึงตัดสินใจมีชีวิตอยู่เพื่อรอฟังข่าวของพระองค์ก่อน หากพระองค์สิ้นพระชนม์ นางก็จะตายตาม หากพระองค์ยังมีพระชนม์อยู่ นางก็จะอยู่ต่อไป สะท้อนให้เห็นความซื่อสัตย์ของนางที่มีต่อสวามีได้อย่างชัดเจน ดังข้อความว่า

ยังไปประจักษ์แจ้งข่าวสาร	สมเด็จจันอุบาล
บแทบเที่ยงเถียงใจ	
ผิวพระมลายชนม์ดลไชย	จักตามตายไป
แม้รอดจักรอดอยู่ยืน	
รอนบาทนฤเบศร์เสด็จคืน	ครองภพพื้นผืน
พิบัติพิบูลย์พุลเกษม (หน้า 256)	

2.1.1.2 ความฉลาดของนางในการแก้ปัญหาวิกฤติ นางพินทุมิติใช้ความฉลาดในการแก้ปัญหาหลุดพรางจากคนรักถึง 2 ครั้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. การแก้ปัญหาวิกฤติครั้งแรก นางพินทุมิติแน่ใจว่ามีชายมาสมนาง อย่างแน่นอน ไม่ใช่ความฝัน เพราะมีรอยข้าที่แก้มและนางยังได้กลิ่นหอมของชายผู้นั้นอยู่ นางจึงขอให้นางธรรีวาดรูปชายหนุ่มต่าง ๆ เพื่อให้รู้ว่าผู้ที่มาสมนางคือผู้ใด สะท้อนให้เห็นความฉลาดในการแก้ปัญหาและความฉลาดในการใช้คนของนางพินทุมิติ ดังนี้

รักน้องอย่าหน่วงนาน	มาจะวานวาดรูปา
ท้าวไทและเทพา	สุรนาคกีนร
จิงรู้ผู้ใดใคร	และอันอาจลอบโลมอร
ล่อลวงเลบงสมร	สุขแล้วแลลอบคลา
	(หน้า 174)

ข. การแก้ปัญหาวิกฤติครั้งที่สอง หลังขนocatและนางพินทุมตีขึ้นฝั่งที่เมืองมัทธาษฎร์แล้ว นางตตสินใจที่จะมีชีวิตอยู่เพื่อรอพี่สาวของพระสมุทโรษะนางจึงกอบฝุ่นใส่หน้าและร่างกายให้มัวหมองแล้วเข้าไปในเมืองมัทธาษฎร์เพื่อไม่ให้สะกดตาผู้ใดจนพบยายคนหนึ่งซึ่งชวนให้นางไปอยู่ที่บ้านด้วยเพราะสงสารที่นางพลัดสามี นางพินทุมตีคิดว่า “อุบายประสภษัตริย์” (หน้า 262) คือทำอุบายเพื่อให้ได้พบพระสมุทโรษะนางจึงแต่งกายเป็นนักรบวช แล้วให้ยายนำแหวนของนางไปขาย ได้ทองคำ 500 เล่มเกวียนจึงนำเงินนั้นจ้างช่างให้สร้างศาลาโรงทานแล้ววาดภาพจิตรกรรมที่ศาลานั้น พร้อมทั้งสั่งว่าหากใครดูภาพวาดแล้วร้องไห้ก็ให้รับจ้างให้นางทราบทันที ดังข้อความว่า

ใครผู้ดูแล้วโคคา

จงนำกิจจา

มาแจ้งแก่เราฤณาน (หน้า 264)

เมื่อพระสมุทโรษะมาดูภาพวาดและเกิดอาการดังกล่าว นางพินทุมตีทราบก็รีบมาดูทำให้นางได้พบพระสมุทโรษะสมดังความปรารถนา

มีข้อสังเกตว่าการแก้ปัญหาครั้งที่ 2 ของนางพินทุมตียังคงใช้การวาดรูปเหมือนการแก้ปัญหาครั้งแรก แสดงให้เห็นว่าใช้ประสบการณ์จากการแก้ปัญหาครั้งแรกมาใช้ในการแก้ปัญหาครั้งที่ 2 นี้ และแม้ว่าจะไม่มีธำมรงค์ให้นางใช้วาดรูป นางก็ใช้วิธีจ้างช่างให้วาดรูปให้

จากที่กล่าวมาเห็นชัดเจนว่านางพินทุมตีไม่ยอมจำนนต่อชะตากรรม เมื่อประสบกับปัญหาใด นางจะใช้สติปัญญาคิดแก้ไขทุกครั้ง ทำให้นางผ่านพ้นความทุกข์อันเกิดจากความพลัดพรากไปได้ในที่สุด นับเป็นคุณสมบัติเด่นของนางพินทุมตีในวรรณคดีเรื่องนี้ซึ่งแม้แต่ตัวละครเอกฝ่ายชายอย่างพระสมุทโรษะก็ไม่มีคุณสมบัติดังกล่าวนี้

2.1.2 ลักษณะนิสัยของรณบุตรและวิยาธรีที่ขโมยพระขรรค์ไปจากพระสมุทโรษะได้แก่ ความไม่มีคุณธรรม

แม้รณบุตรเป็นวิยาธรีเหมือนกับริณามิขก็ยังคงรังแกพวกพ้องเดียวกัน เมื่อพบรณามิขซึ่งอุ้มชายาเหาะเที่ยวเล่นมากลางท้องฟ้า อยากได้ชายาของรณามิขก็ชิงบังคับให้สละให้ เมื่อไม่ได้ดังใจก็ใช้กำลังเข้าชิง ทั้งยังทำร้ายรณามิขจนบาดเจ็บสาหัส ดังที่กวีบรรยายให้เห็นความพาลของรณบุตรว่า

จึงร้องว่าเหวอมีงใคร

อ้อมเมียมาใน

หนทางกุกักบมิหยุด

มิ่งรู้จักผู้สุด-
 รกทั้งหล้าหลากหลาย
 ผิมิ่งรักตัวกลัวตาย
 ไปอื่นอย่าอยู่อย่างนาง
 ผิบให้กับให้รอดปาง
 จงได้ด้วยเดชโพท (หน้า 221)

คมเรียกรณบุตร-
 ให้เมียแล้วผาย
 กุจะชิงเอานาง

ทั้งสองฝ่ายเนรมิตไพร่พลเข้ารบกันจนรู้พลหายหมดเหลือแต่วิทยากร 2 คนรบกัน
 ในที่สุทรณบุตรชิงนางไปได้แล้วเหาะไปทันที

ส่วนวิทยากรที่ขโมยพระขรรค์ของพระสมุทโรหิณะและนางพินทุมาดี
 บรรทมหลับก็ไม่มีคุณธรรมเช่นกันเพราะอยากได้ของที่ไม่ใช่ทรัพย์สินของตน

2.1.3 ลักษณะนิสัยของรณานิมุข ได้แก่ ความกตัญญูรู้คุณ หลังจากพระสมุทโรหิณะ
 ให้คนของพระองค์รักษาบาดแผลของรณานิมุขอยู่ 5 วันก็หายเป็นปกติ รณานิมุขจึง
 ตอบแทนบุญคุณของพระสมุทโรหิณะด้วยการ

ถวายขรรค์อันเรืองฤทธิ์
 แสดงเดชดำเกิงขจร
 วรขรรคมหิทธิ
 ผิวในชนชาย
 จรโดยนภาค
 มนภาพจำนง
 ก็สฤษฏิมโน-
 กิจอันจะครไล
 คุณราชนรา-
 นฤนาถจงครอง

ประสิทธิแด่ปศิศา
 ภพโลกยเหลือหลาย
 อธิฤทธิ์พรลายุ
 สุรชาติอามัง
 กลแผ่นดินทรวง
 คมนาคทิศใด
 รถตั้งหยุดยั้ง
 และมลูจูปอง
 ธิข้าก็สนอง
 ภพสุขสำราญ
 (หน้า 230)

2.1.4 ลักษณะนิสัยของพระสมุทโรหิณะ ได้แก่

2.1.4.1 ความเมตตาของพระสมุทโรหิณะ การพลัดพรากจากกันของรณานิมุข
 กับชายาที่ส่งผลให้รณานิมุขเจ็บทั้งกายและใจ ทำให้เห็นความเมตตาของพระสมุทโรหิณะ
 ดังปรากฏในคำสนทนาระหว่างรณานิมุขกับพระสมุทโรหิณะที่ทรงรับเป็นธุระที่จะรักษา
 รณานิมุข ดังนี้

เผื่อจ้อจำบังพร
 จักนาศึกห์น่ายเพียร
 พ่ายแพ้แก่ธมบุตร
 ตกตนมาคลเนา
 ขอไ้เ็นดุดู
 คือใครช่วยยาเยียว
 นฤปดินทร์สค์บอรรถ
 ใช้เชื้อเป็นท่างล

บนอัมพรผจญเจียน
 พลภาพบอบเบา
 อนงค์นุชชาดเขา
 อุยานราชประดาชเดียว
 บมานผู้จะแลเหลียว
 ฤยลยากลำบากสกันธ
 ธดำรัสอย่าขวยชวน
 ฐระข้าพยาบาล
 (หน้า 229-230)

2.1.4.2 ความห่วงใยผู้อื่นของพระสมุทรโฆษ ปรากฏ 2 ครั้ง ดังนี้

ก. คิดถึงคนในสองนคร คือ หลังจากทีพระขรรค์หายไ
 พระสมุทรโฆษครวญถึงพระบิดามารดาที่จะทรงเป็นทุกข์เเวชถึงพระองค์และนางพินทุมดี
 จนอาจสวรรคต ทำให้ทั้งสองเมืองจะไม่มีกษัตริย์ปกครองและศัตรูอาจยกทัพมารุกราน ซึ่ง
 จะส่งผลให้ราษฎรเดือดร้อน (หน้า 247-248) ดังข้อความว่า

สีไทธิเบศร์วรดิลก
 เพลิงเศร้จักเผาชนมชี-
 สองเวียงจะว่างนฤปราช
 ไพรฟ้าประชาชนจะเียน
 ไพรินจักเริงรณกำเริบ
 ก่อกิจอมิตยมาราญ

-ชนกแลนนทลี
 พิตวอดฤพลอดเปน
 จะอนาถขุนเข็ญ
 สยบเยี่ยงสุสานสถาน
 แลอุกเอิบอหังการ
 นครเศรวาวี (หน้า 247)

ข. คิดถึงนางพินทุมดี คือ หลังจากขอนชาดและพระสมุทรโฆษ
 เเกาะขอนส่วนหนึ่งว่ายนน้ำไปตามลำพัง พระองค์ทรงห่วงใยชายาพินทุมดีว่าเวลานั้นยังมี
 ชีวิตอยู่หรือไม่ และอยู่ที่ใด ดังข้อความว่า

ปานฉะนี้ขุนจะเนาในชลฤกสถาน
 มลายชีพฤชนมาน

ยังมี (หน้า 266)

2.1.4.3 ความไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคและความฉลาดของพระสมุทรโฆษ

หลังขอนชาดกลางทะเลพระสมุทรโฆษก็โศกเศร้าเพราะไม่รู้ชะตากรรมของนางพินทุมดี
 แต่พระองค์ก็ไม่ท้อถอย ยังคงว่ายนน้ำอยู่ในท้องทะเลนานถึง 7 วันจนกระทั่งนางมณีเมขลา
 ช่วยนำพระองค์ขึ้นฝั่งตามคำสั่งของพระอินทร์ ต่อจากนั้นก็ได้พระขรรค์คืน พระองค์ปลอม
 เป็นพราหมณ์ออกตามหานางพินทุมดีไปตามเมืองต่าง ๆ นานกว่า 9 เดือนจึงมาถึงเมืองมัทราษฎร์
 เมื่อมาที่โรงงานและเห็นภาพวาดก็ร้องไห้แล้วหัวเราะ พระองค์คาดเดาได้ว่านางพินทุมดี
 น่าจะอยู่ในที่นั้นก็ร้องเรียกนาง เมื่อนางมาถึง พระสมุทรโฆษก็จำนางได้ ดังคำบรรยายว่า

ท้าวทอดทฤษฎี
เฟ่งพิศพนิจพรหม
สองกระธธร่วมกอด
รัญจวนฤจิตจาง

ครุณชีมาจาบัลย์
ตระหนักแน่นพระน้องนาง
เยาวยอดยุพาพลาง
จิตรไพบัโรครวญ (หน้า 273)

2.2 ทำให้เห็นบุญญาธิการของตัวละคร ได้แก่ บุญญาธิการของพระสมุทโฆษซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ แม้มักทุกข์ลำบากก็จะมีผู้ช่วยเหลือให้ความอนุเคราะห์อยู่เสมอในฐานะผู้มีบุญหรือบุญญาบารมี ดังปรากฏให้เห็นในเรื่องหลายครั้งต่อไปนี้

2.2.1 พระโพเทพารักษ์อุ้มสมพระสมุทโฆษ เพราะทรงคิดว่าเป็นพระราชาที่เคยมีแต่คนถวายการปรนนิบัติรับใช้ แต่ต้องบรรทมท่ามกลางความหนาวเย็นและบรรทมอย่างเดียวดายกลางป่า ดังข้อความว่า

ลมพัดต้องส่องแสงเดือน
และเย็นตรเซซลิข่างาย
บมิควรดุดอมดุดาย
ไปสมที่แก้วกัลยา (หน้า 161)

น้ำค้างหยาดเยือน
ควรนอนมั่วทวาย

2.2.2 พระอินทร์สั่งพระมาตุลีให้ขับรถทรงพาพระสมุทโฆษไปหานางพินทุมดีที่เมืองรมยบุรี เหตุการณ์นี้เกิดเมื่อพระอินทร์ทรงทราบว่านางธาริมาที่พรหมบุรีเพื่อเชิญพระสมุทโฆษไปหานางพินทุมดี กวีบรรยายว่า

จึงใช้พระมาตุลีสั่ง
มาถวายแด่พระภรรดา
พระเสด็จจรธัดนพระมา-
ชีแหร่งรันแซะรถไกว
ธารินำมรรคครไร
คาลัยในกลางอากาศ (หน้า 179)

เอารถแมนผจง
ตุลีสับพา-
ก่อนรถคลาไคล

2.2.3 ราชาแห่งกัณนรถวายราชสมบัติของตนแด่พระสมุทรโสมข อาจเพราะ
เห็นว่าเป็นมนุษย์แต่มีบุญจนสามารถมาถึงแดนไกลอย่างนครของกัณนรได้ ราชาแห่งกัณนร
จึงถวายราชสมบัติให้แก่พระสมุทรโสมขปฏิเสธ ขอแต่เพียงได้เที่ยวชมนครเท่านั้น
กวีบรรยายถ้อยคำของท้าวกัณนรว่า

เชิญเซยเสวยสวัส-	ดิสสมบัติสรพร้อมเพรียง
ศฤงคารอุฬารเพียง	ภพแมนสุเมรุเมือง
บุญพาพ้อมาดล	วิมลมนทิตราเรือง
แก้วแก้วลึงเมลือง	อร่ามรัตนภา
เปนปิ่นกัณนรเทพย์	สุขเสพลีสวรรค์ยา
ผ่านภูวภารา	หิรัญราชศิริภิมย์(หน้า 239)

2.2.4 พระอินทร์สั่งนางมณีเมขลาให้อุ้มพระสมุทรโสมขขึ้นจากมหาสมุทร
หลังจากขอนขาดและพระสมุทรโสมขว่ายน้ำอยู่ 7 วัน นางมณีเมขลาเห็นก็ไปกราบทูล
พระอินทร์ พระอินทร์จึงสั่งให้นางนำพระสมุทรโสมขซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ขึ้นฝั่ง ดังข้อความว่า

เร็วสู่สมุทรโอบองค์	อดิศรพุทธพงศ์
พันอุทกธารัง	พระชนมาน (หน้า 267)

2.2.5 พระอินทร์ทรงบังคับวิทยากรที่ขโมยพระขรรค์ให้นำไปคืนแด่
พระสมุทรโสมข ทรงตำหนิและขู่จนวิทยากรโดนดกั้วและรับปากว่าจะนำพระขรรค์ไปคืน
พระสมุทรโสมข ดังนี้

ทุษฐโจรรันทำ	กรรมแก้บดียุส
ยศไคบกูลน	และมัลกัอักษรขรรค์
บมีพ้องกฤทกิจ	บมีผิดจิตรกัน
บมีเหตุมหัน-	ตก็แกล้งพลกร
ฝิบคีนก็บคง	ชีวปลงกับนาน
บอยู่เย็นชนมาน	จะพินาศนพลัน
กรกวัดวชิรา	ธิกอวูรทัม-
ทกระลอกกระลัปผัน	และกระลึงคืออมร
ณคิโรตมเกศ	พิทเยศก็สยอน
ภยเทิดทวิกร	ก็ประณตบพมูล
พระจงการุณโปรด	นโทษนุกูล
นฤไภยอย่าพล	ทุกขซีพมลาย

จะขอคืนวรขรร-
บมิเพี้ยนอภิปราย
ก็ประสาทรวัจ-
อมเรนทรก็คลา
พิทยาธกรียาตร
ตระบัดดลบมินาน

คงพลันจะถวาย
สิทธิธรรมกถา
นสัตยสัญญา
วิขยนตวิมาน
นฤนาถสถาน
ก็ส่งคืนอัครขรรค์
(หน้า 268)

การพลัดพรากที่ทำให้เห็นลักษณะนิสัยของพระสมุทโฆษะนี้ทำให้เห็นภาพลักษณ์โดยรวมของพระสมุทโฆษะในฐานะกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ คือ เป็นพระโพธิสัตว์ มีบุญญาธิการ มีวิริยะ มีเมตตาและห่วงใยผู้อื่น

3. บทบาทในการสร้างสีสันให้แก่เรื่อง การพลัดพรากจากกันนี้นอกจากทำให้ตัวละครเกิดความทุกข์จนคร่ำครวญแสดงอารมณ์โศกเศร้าแล้ว บางครั้งยังสร้างสีสันให้แก่เรื่องอีกด้วย เช่น ตอนนางพินทุมดีพลัดพรากจากพระสมุทโฆษะเมื่อขออนขาด หลังขึ้นฝั่งได้นางก็เดินทางเข้าป่า ชมธรรมชาติสลับกับการแสดงอารมณ์โศกเศร้าคิดถึงสวามี การกล่าวถึงชื่อพรรณไม้และสัตว์ป่าต่าง ๆ ในตอนนี้ทำให้เรื่องมีสีสัน เห็นความเปรียบที่คมคายและสื่ออารมณ์ได้ลึกซึ้ง ผู้เขียนจะกล่าวรายละเอียดเรื่องนี้ในหัวข้อต่อไป

4. บทบาทของการพลัดพรากที่มีต่อแก่นเรื่อง คำว่า “แก่นเรื่อง” คือ “ความคิดสำคัญอันเป็นแกนกลางของเรื่องที่คืบเนื้อหาในวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ ให้มีเอกภาพ” [7] (หน้า 97) ผู้เขียนมีความเห็นว่าแก่นเรื่องของ *สมุทโฆษคำฉันท์* คือ ความทุกข์โศกที่เกิดจากการพลัดพรากซึ่งแม้เกิดจากอำนาจธรรมชาติหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ก็อาจใช้สติปัญญาแก้ไขได้พบคนรักอีกเฉกเช่นพฤติกรรมของนางพินทุมดี

เมื่อพิจารณาเรื่องความทุกข์โศกที่เกิดจากการพลัดพรากพบว่ามีเป็นระยะ ๆ ตลอดทั้งเรื่อง *สมุทโฆษคำฉันท์* รวม 7 ครั้ง ได้แก่

1. ความทุกข์ของมเหสีสุรัสวดีเมื่อทราบว่าจะต้องพรากจากพระสมุทโฆษะซึ่งกำลังจะเสด็จออกประพาสป่า
2. ความทุกข์ของพระสมุทโฆษะเมื่อพรากจากมเหสีสุรัสวดี ดังที่ครวญถึงนางขณะอยู่ในป่า
3. ความทุกข์ของพระสมุทโฆษะและของนางพินทุมดีเมื่อพระโพเทพาภิรักษ์แยกทั้งสองให้พรากจากกัน

4. ความทุกข์ของธรรมาภิมุขที่ถูกรณบุตรแย่งชิงชายาไป ส่วนนี้ก็ตั้งใจเอาความสามารถในการแต่งคำครวญของตัวละครฝ่ายชายเป็นพิเศษ ซึ่งเมื่อใครได้อ่านต่างก็ยอมรับว่าแต่งได้อย่างสะเทือนใจ และไพเราะมากจนไม่มีใครเปรียบได้ สะท้อนให้เห็นอารมณ์หลากหลายของผู้ครวญ คือ หวนนึกถึงความสุขที่ได้เที่ยวป่าชมธรรมชาติด้วยกันกับชายา นึกเสียดายชายาผู้คงดงามที่ถูกแย่งชิงไปและตนยังจดจำความงามของนางได้ทุกแห่ง โอรธธณบุตรผู้เป็นคนพาลที่แย่งชิงนางไป และอายุที่มากแพ้กศัตรรู รวมทั้งสงสารตนเองที่อาจต้องตายอย่างเดียวดายโดยไม่มีใครรู้เห็นหรือพบเห็น ดังนี้

อัมบวรเชขจรจรสนุกนิสุขนิรันดร์	
บาบใดมาจำดล	นิราส
พบพิพยาธรรอันธรรมประทุษฐกาจ	
ปลิดอรไปจากอาต-	มเรียม
เจ็บเหนือเจ็บเพราะพิโยคยากหยดยเทียม	
ไฟดงในแดเกรียม	กระอุ
ทุเหนือทุเพราะว่าแพ้แก่ทรชนริปู	
อาจมันมาเป็นลุ	ละอาย
อายุแก่เทพยและแพทยทานพทั้งหลาย	
แม้ถึงชีวิตวาย	ก็ลุข
เพื่อว่ายุทธ์นิเปนธรรมมียุกต์	
ใจบาปมาอาจุบ	จำบัง
อาบเลือดอาบนยนามพอาบหญัตยอาบ	
แสนโสภแซรกชราบ	ทั้งตน
แต่นี้พื่อนุชถึงแก่กรรมพิกล	
เรียมฤจะยากกล	พฐ
ตนกูตายก็ตายผู้เดียวใครจะแลดู	
ไ้อ้แก้วกับตนกู	ฤเห็น
	(หน้า 226-228)

5. ความทุกข์ของคนในนครพรหมบุรีและรมยนครเมื่อทราบข่าวพระสมุทรมโฆษและนางพินทุมดีหายไ้โดยไม่ทราบว่ายหายไ้ไปอยู่ ณ ที่ใดแม้ค้นหาก็ไม่พบ จึงพากันโศกเศร้าดังข้อความว่า

ต่างแสงทุกแห่งนอาน
ทั่วทั้งจังหวัดน่าน
ต่างโคกพิโยคชัณยนอง
คืนสู่บุรีรัตนนิวา-

กับพานบพองค์
บริเวณบเห็นหา
นยนามพุธรา
สภวันทพลันทุล

โทเทศคือเขตนครพรหม
สร้างเกษมฤเปรมทยปรี-

รมเยศบุรีศรี
ดิกำเดาในแดดอง
(หน้า 236-237)

6. ความทุกข์ของพระสมุทโรษะและของนางพินทุมดีหลังขนขาดเมื่ออยู่
กลางทะเล ดังนี้

ดุรธรรพกษัตริย์สอง	รลอกลำพองฟาด	ก็ขาดกลาง
อุภยชัณยนองนาง	ตนละตนต่าง	พะพรากพลัด
ภยอุบัพทบาท	จำขจัดสอง	รวีวงศ์
กรเกาะทุมละท่อนทรง	โคกอยู่เองค์	อนิจอนาถ
อรนุชคะนิงราช	นเรนทร์คะนิงนาฏ	พินนาง
ทุกขอตุรฤจิตจาง	ใจดังจี้กลาง	ลีขานล
นฤบดีก็บรางยล	เยวฤยลสกันธ	กษัตรา
วิจิวิจลจลาชลา	จันทวาตา	รำพายพาน
ชัณยนิกษณฐานคราญ	ไภยพิโยคตาล	ทวิเวช
ยลอัญญะมัญญะลับเนตร	ต่างก็ร้างทุเรศ	และห่างจร
อติวิยทุกขเจียนมรณ	เมื่อณสาคร	ในราชตรี
สุขุมหุดิบรางมี	สเวยแต่โคก	กำสรวญครวญ
อรุณปัจจุสจวบจวน	ต่างกรรไหยทวน	ฤสร้างคัลย์

(หน้า 254-255)

เมื่อนางพินทุมดีขึ้นฝั่งที่เมืองมัทราชบุรี ไม่เห็นพระสมุทโรษะก็ทุกข์โศกและครวญ
สงสัยว่าสวามีสิ้นพระชนม์หรือยังมีชีวิตอยู่ ในที่สุดก็ตัดสินใจว่าจะมีชีวิตเพื่อสืบข่าวของ
สวามีก่อน หากพระสมุทโรษะสิ้นพระชนม์ก็จะขอตายตาม แต่ในเวลานั้นควรหาที่อยู่ก่อน
จึงปลอมเป็นคนสามัญแล้วเดินเข้าป่า ในตอนนี้นางพินทุมดีชมไม้ในป่าทำนองนิราศ คือ

ชมพรรณไม้พลาญครวญคิดถึงพระสมุทรโสม โดยเล่นคำที่เป็นชื่อพรรณไม้กับความรู้สึกที่นางมีต่อสวามีหรือเปรียบกับสิ่งของอื่นที่พบเห็นในชีวิต เช่น เห็นต้นรักก็เปรียบกับความรักของนางที่มีต่อสวามี เห็นต้นกระทุ่มก็เปรียบกับการทุ่มตอกตนเองเพราะความทุกข์โศก เห็นต้นมะตูมเปรียบกับเสียงตูมที่เกิดจากการทุ่มตอกตนเอง เห็นต้นทั้งอ่อนก็นึกถึงท่อนไม้จ้าวที่นางและสวามีเกาะว่ายน้ำมากลางทะเล ตอนนี่จึงแสดงให้เห็นความสามารถในการใช้คำเล่นคำของกวีได้อย่างดีเยี่ยม ต่อจากนี้นางพินทุมตีก็ชมพรรณนกแบบนิราศ คือ เล่นชื่อนกต่าง ๆ กับความรู้สึกโศกเศร้าคิดถึงพระสมุทรโสม แล้วชมพรรณสัตว์ป่าสี่เท้าจนมาถึงเขตเมืองมีทราชนคร นางจึงกอบฝุ่นใส่หน้าและตัวเพื่อให้ดูเหมือนนางทาส เมื่อพบหญิงชราคนหนึ่งก็เล่าว่านางนั่งเรือมากับสวามีแล้วเรืออัปปาง นางและสวามีจึงพลัดพรากจากกัน หญิงชราจึงชวนนางให้อยู่ด้วยนางก็ยอมอยู่เพื่อหาทางให้พระสมุทรโสมกลับมาหานาง

ฝ่ายพระสมุทรโสมครวญถึงนางพินทุมตีขณะเกาะขอนไม้จ้าวว่ายน้ำต่อไปอย่างไม่ย่อท้อเป็นเวลานานถึง 7 วันแม้ว่ามองไม่เห็นฝั่งก็ตามดังนี้

เรียนเมื่อมอดดั่งถอยคดยุพินจะยินจะยล

ไฉ้มังวิมลแม่

บพาน

ปานฉะนี้บุชจะเนาในชลฤกสถาน

มลายชีพฤษมนาน

ยังมี

ไอบ้างใดจึงจะพบประสพสมรชี-

วิทวอดและรอดชีวี

ดุจเดียว

หาเยววยศก็เปนพันจะเพ่งจะเล็งจะเหลียว

ลับจักษุจริงเจียว

จรัส

แต่ครวญครางอยู่ยังหว่างมหรณพหึ่ง

สัตวารสำนัง

ชล (หน้า 266)

7. ความทุกข์ของพระสมุทรโสมเมื่อทอดพระเนตรเห็นภาพวาดซึ่งเล่าเรื่องชีวิตของพระองค์กับนางพินทุมตีที่ผนังศาลาโรงทานตั้งแต่เทพอุสมจนถึงขนหาด ทำให้คิดถึงนางพินทุมตีซึ่งไม่ทรงทราบว่านางอยู่ที่ใดในเวลานั้น และปรารถนาจะพบนางจนร้องให้ออกมา แต่เมื่อคิดว่านางอาจอยู่ใกล้ ๆ นี้ก็หัวเราะ เมื่อร้องเรียกนางพินทุมตีแล้วแต่ไม่เห็นนางออกมาหากก็กลับร้องให้อีก ดังกวีบรรยายว่า

ล้วนเรือนเรนทร

กับบรอัครเทพี

พิศพลางธโคก

กำสรดร้าร้างจนครวญ

ใครหนอมาริवाद
อ่านมอณงค์นวล
ทำไฉนจะพานพ้อง
ฤกษ์องค์อ่อนไท
โคกสร้างก็ทรงสรวล
ห่อนเห็นกลับโคก

ตำนานอาตมทั้งมวญ
นุชเนาตำแหน่งใด
พระพักตร์น้องจำเนียรไกล
สถิตแค่ธแลหา
สำรวลเรียกยุพาพะวง
พิลาปเล่ากำเดาแด (หน้า 271)

เมื่อพิจารณาความทุกขโคกข้างต้นพบว่ามีทั้งที่เป็นความทุกขโคกของตัวละครเอก และของตัวละครประกอบ

เหตุที่กวีนำเสนอความทุกขของตัวละครประกอบด้วยน่าเป็นเพราะต้องการสื่อให้ ผู้อ่านเห็นว่าความทุกขอันเกิดจากการพลัดพรากเกิดได้แก่ทุกคน นอกจากนี้ เมื่อพระสมุทรโฆษ ทอดพระเนตรเห็นความทุกขของธรรมาภิมุขที่เกิดจากการพลัดพรากชายาก็สงสารและ เห็นใจ ครั้นเมื่อประสบด้วยพระองค์เองก็เข้าใจชีวิตและเห็นว่าคนอื่นก็ทุกข์เพราะ พลัดพรากเช่นกัน จึงมีสติและไม่ทุกข์มากจนเกินเหตุ ดังพบว่าพระสมุทรโฆษไม่เคย คร่ำครวญอะไรยาว ๆ เลย มีแต่คร่ำครวญสั้น ๆ ลักษณะเช่นนี้มีข้อดี คือ นำเสนอ ภาวะลักษณะของพระสมุทรโฆษไม่ให้เป็นคนที่อ่อนแอเกินไป ขณะเดียวกันก็สามารถนำเสนอ คำคร่ำครวญของตัวละครชายอย่างตัวละครประกอบได้อย่างเต็มที่

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการพลัดพรากในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ นี้มีความสัมพันธ์อย่าง แนบแน่นกับแก่นเรื่องของวรรณคดีเรื่องนี้ ในบรรดาการพลัดพรากที่มีในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นจำนวนมากนี้มีเหตุการณ์พลัดพราก 2 ครั้งที่น่าเป็นจุดสุดยอด (climax) ของเรื่อง ครั้งแรกได้แก่การพลัดพรากจากกันครั้งแรกของพระสมุทรโฆษกับนางพินทุมดีซึ่งเกิดจาก การกระทำของพระโพเทพารักษ์ในเนื้อหาส่วนที่แต่งสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนครั้งที่ 2 ได้แก่ การพลัดพรากจากกันครั้งที่ 2 ของพระสมุทรโฆษกับนางพินทุมดีซึ่งเกิดจากอำนาจของ คลื่นลมในทะเลซึ่งอยู่ในเนื้อหาส่วนที่แต่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทำให้เห็นว่าการ พลัดพรากทั้ง 2 ครั้งนี้มีความสอดคล้องกันอย่างดียิ่งและมีเอกภาพ ซึ่งต่างจากความเห็น ของเรืออากาศโทหญิงสมาลี กิยะกุล [1] (หน้า 67) ที่กล่าวว่าอุสมเป็นจุดสุดยอดในเนื้อหา ส่วนที่แต่งสมัยอยุธยาและขอนแก่นเป็นจุดสุดยอดในเนื้อหาส่วนที่แต่งสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างการพลัดพรากกับแก่นเรื่องนั้นเห็นได้ชัดเจนว่าทุกครั้งที่มีการ พลัดพราก กวีจะนำเสนอความทุกขอันเกิดจากการพลัดพรากทันที เมื่อพิจารณาความ ทุกขอันเกิดจากการถูกพรากรัก ในวรรณคดีเรื่องนี้ อย่างละเอียดสามารถสรุปแก่นเรื่อง

ของวรรณคดีเรื่องนี้ได้ว่าความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากนี้เกิดได้แก่ทุกคน แม้กระนั้นผู้ที่ตกอยู่ในภาวะพลัดพรากไม่ควรยอมจำนนต่อชะตากรรมหรือสถานการณ์ในเวลานั้น หากใช้สติปัญญาแก้ไขก็อาจทำให้ได้พบกับคนรักที่พลัดพรากจากไปได้อีก ดังเช่น ที่นางพินทุมตีได้แสดงให้เห็นถึง 2 ครั้งในวรรณคดีเรื่องนี้

มีข้อน่าสังเกตว่าผู้ใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาวรรณคดีเรื่องนี้ ไม่ใช่ตัวเอกฝ่ายชาย แต่เป็นตัวเอกฝ่ายหญิง เมื่อพิจารณายุคสมัยของวรรณคดีเรื่อง *สมุทรโฆษคำฉันท์* กับวรรณคดีเรื่องอื่นในสมัยเดียวกัน คือสมัยอยุธยาตอนต้น พบว่า วรรณคดีหลายเรื่องในสมัยนี้แสดงให้เห็นความฉลาดของตัวละครหญิงในการแก้ไขปัญหาคือเป็นอุปสรรคของความรัก เช่น นางรื่นและนางโรยผู้เป็นพี่เลี้ยงของพระเพื่อนและพระแพงในเรื่อง *ลิลิตพระลอ* นางทั้งสองทำอุบายให้พระลอเดินทางมาหาพระเพื่อนและพระแพงสมดังความปรารถนาของนางทั้งสอง พี่เลี้ยงของนางอุษาในเรื่อง *อนิรุทธคำฉันท์* ซึ่งช่วยวาดรูปชายหนุ่มต่าง ๆ เพื่อหาตัวผู้ที่ลอบมาสมนางอุษาแล้วจากนางไป ความฉลาดของตัวละครหญิงในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ชวนให้คิดว่ามีอะไรเกิดขึ้นในสังคมไทยสมัยต้นอยุธยาหรือที่ทำให้มีการแต่งวรรณคดีเพื่อเชิดชูสติปัญญาของผู้หญิงเป็นพิเศษ ผู้เขียนขอทิ้งประเด็นนี้ให้อ่านช่วยกันศึกษาและคิดค้นหาคำตอบไป

ความสรุป

การศึกษาเหตุการณ์การพลัดพรากในเรื่อง *สมุทรโฆษคำฉันท์* ครั้งนี้ทำให้เห็นความสำคัญของการพลัดพรากในวรรณคดีเรื่องนี้ว่ามีได้เป็นแต่เพียงรายละเอียดในเรื่องเท่านั้น แต่มีบทบาทความสำคัญเป็นอย่างมากทั้งต่อการดำเนินเรื่อง ต่อตัวละครหลายตัวในเรื่อง ทั้งที่เป็นตัวละครเอกและตัวละครประกอบ ต่อการสร้างสีสันให้แก่เรื่อง และต่อแก่นเรื่อง ผลการศึกษายังทำให้เห็นว่าการพลัดพรากของตัวละครประกอบอย่างเช่นการพลัดพรากของวิทยารที่ชื้อรณภูมิกับชายาไม่ใช่ส่วนเกินของเนื้อหา แต่มีนัยสำคัญที่แสดงความเชื่อมโยงไปยังการพลัดพรากของตัวละครเอกในเรื่องต่อไป ทั้งยังเปิดโอกาสให้เราได้แสดงฝีมือการแต่งคำร่ำครวญของตัวละครชายอย่างรณภูมิเมื่อเกิดการพลัดพรากได้อย่างเต็มที่เต็มอารมณ์ โดยไม่ทำให้เสียภาพลักษณ์ของตัวละครเอกฝ่ายชายแต่อย่างใด การเน้นเหตุการณ์การพลัดพรากของกวีและการนำเสนอความโศกเศร้าอันเกิดจากการพลัดพรากทำได้อย่างสอดคล้องกัน และทำให้เข้าใจแก่นเรื่องของวรรณคดีเรื่องนี้ได้ชัดเจนขึ้นด้วยการศึกษารุ่นนี้ทำให้ยืนยันได้อย่างหนักแน่นว่าเรื่อง *สมุทรโฆษคำฉันท์* มีกลวิธีการแต่งที่ดีเด่นมากเหมาะสมกับที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของวรรณคดีประเภทคำฉันท์ ผู้เขียนหวังว่าการศึกษาเรื่องการพลัดพรากครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ให้แก่การศึกษาเรื่องนี้ในวรรณคดีไทยเรื่องอื่นต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- [1] เรืออากาศโทหญิง สุมาลี กียะกุล. (2519). **สมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยา: การวิเคราะห์และวิจารณ์เชิงประวัติ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- [2] ฉันทส ทองช่วย. (2521). **การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกเรื่องสมุทรโฆษเสนอแนะแนววิเคราะห์ เปรียบเทียบวรรณคดีและวรรณกรรมท้องถิ่น**. สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- [3] โชชิตา มณีใส. (2558). “สมุทรโฆษคำฉันท์ช่วงที่แต่งสมัยอยุธยา: วิธีการด้านเนื้อเรื่อง”, ใน **100 ปีวรรณคดีสโมสร**. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- [4] ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554** เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554. กรุงเทพฯ ราชบัณฑิตยสถาน.
- [5] ศิลปากร, กรม. (2530). **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.
- [6] ชลดา เรื่องรักซ์ลิขิต. (2547). **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- [7] ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.